

ŁUKASZ MUSIAKA

University of Lodz, Faculty of Geographical Sciences, Poland
Department of Political and Historical Geography and Regional Studies
e-mail: lukasz.musiaka@geo.uni.lodz.pl

PRZEMIANY PRZESTRZENNE WYBRANYCH MIAST MAZURSKICH W LATACH 1945-1989, W ŚWIETLE BADAŃ JAKOŚCIOWYCH MIESZKAŃCÓW

SPATIAL TRANSFORMATIONS OF SELECTED MASURIAN CITIES IN THE YEARS 1945-1989, IN LIGHT OF QUALITATIVE RESEARCH OF THEIR INHABITANTS

Streszczenie

Ofensywa Armii Czerwonej w 1945 r. spowodowała ogromne zniszczenia miast mazurskich. W niektórych przypadkach, czasami bezpowrotnie, zatarty został powstający przez wieki krajobraz kulturowy. Odbudowa ze zgliszczy i późniejsza rozbudowa w duchu socjalistycznym trwały przez kolejne kilkadziesiąt lat. Celem artykułu było poznanie opinii mieszkańców na temat przemian przestrzennych wybranych miast mazurskich w okresie 1945-1989. Aby zgromadzić odpowiedni materiał do analiz, zastosowano metodę badań jakościowych. Wywiady pogłębione zostały przeprowadzone z mieszkańcami sześciu wytypowanych miast o różnej skali zniszczeń wojennych. Respondenci w większości ocenili odbudowę powojenną pozytywnie. Późniejsze przemiany morfologiczne otrzymały gorsze noty. Równocześnie badane osoby potrafiły docenić skalę prowadzonej odbudowy, powstawanie miejsc pracy i rozwój ekonomiczny w tym okresie. Skutki zniszczeń wojennych oraz prowadzonych później prac porządkowych i budowlanych w miastach mazurskich, są odczuwane do dziś. Zarówno fizycznie, w krajobrazie miast, jak i w opiniach ich mieszkańców

Abstract

The Red Army offensive in 1945 caused enormous damage to Masurian towns and cities. In some cases, the cultural landscape, which had been created over many centuries, was erased, sometimes irretrievably. Rebuilding from the ruins and the later expansion in the socialist spirit lasted for several decades. The aim of this article is to discover the opinions of inhabitants on the spatial transformations of selected Masurian towns in the period 1945-1989. In order to gather suitable material for analysis, a qualitative method was used. In-depth interviews were conducted with residents of six selected towns with different scales of war damage. Most of the respondents assessed the post-war reconstruction positively. Later morphological changes received worse marks. At the same time, those surveyed were able to appreciate the scale of the conducted reconstruction, the creation of jobs and the economic development in that period. The effects of war damage and the subsequent cleaning and construction works in Masurian towns are still being felt today. Both physically, in the urban landscape, and in the opinions of their inhabitants

Słowa kluczowe: Mazury, morfologia miasta, odbudowa, przemiany przestrzenne, percepcja, badania jakościowe
Key words: Masuria, urban morphology, reconstruction, spatial transformations, perception, qualitative research

WPROWADZENIE

Ofensywa wojenna 1945 r. dokonała niespotykanej skali destrukcji miast pruskich. Jak pisze Czernik, *konsekwencją wyzwoleniczych działań Armii Czerwonej na terenie Prus było systematyczne niszczenie miast jako dziedzictwa wrogiego państwa* (2008, 15). Ustalenia trzech konferencji pokojowych w Teheranie, Jałcie i Poczdamie przypieczętowały całkowitą wymianę ludności i zmianę przynależności państwowej tego obszaru (Domagała, 1998; Eberhardt, 2018). Zniszczenie, przekształcenia przestrzenne i odbudowa ośrodków miejskich po II wojnie światowej nie były odosobnionym przypadkiem dawnych Prus Wschodnich (Diefendorf, 1993; Bullock 2002; Clapson i Larkham, 2013; Larkham, 2016). Jednakże to na tym obszarze zagładzie uległ nie tylko kształtowany przez wieki krajobraz miejski, ale również jego kontekst kulturowy i ciągłość osadnicza (Lewandowska 2012). Warmia i Mazury uległy znacznemu wyludnieniu. Na niektórych obszarach do dziś gęstość zaludnienia jest niższa niż przed wojną. Skala zniszczenia zabytkowej tkanki i pierwotnego rozplanowania przestrzennego miast była zróżnicowana. Od stosunkowo niewielkiej, do praktycznie całkowitej likwidacji zabudowy centrum (Liżewska, 2008; Wysocki red., 2009; Czernik, 2011). Straty wojenne w zabudowie miejskiej Warmii i Mazur ocenia się na 53 % (Lubocka-Hoffman, 2004). Co ciekawe, szacunki strat w wyniku bezpośrednich działań wojennych wynoszą zaledwie ok. 1%, a największej destrukcji dokonały grabieże i podpalenia wzniecone przez Armię Czerwoną w początkach roku 1945 (Domagała, 1998). Kolejnym ważnym etapem w historii miast regionu, podobnie jak dla całej Europy Środkowo-Wschodniej, były lata 1945-1989 (Bertaud i Renaud 1997; Crowley i Reid, 2002; Szmytkie, 2003; Palmowski, 2013). W tym okresie, na kształtowanie się struktury przestrzennej miast Ziemi Odzyskanych (również na Mazurach), zasadniczy wpływ miała odbudowa powojenna, a później budowa miasta socjalistycznego (Kalinowski red., 1986; Lubocka-Hoffmann, 2004). W Polsce aż do końca lat 80. XX w., władze socjalistyczne w sposób planowy wpływały na wszystkie dziedziny życia społeczno-gospodarczego, w tym na proces odbudowy i kształtowanie przestrzeni miast. Jednym z fundamentalnych wyróżników krajobrazu miasta socjalistycznego była uniformizacja nowej architektury (Węclawowicz, 2016). Powszechne były również kontrasty i dysonanse architektoniczne,

INTRODUCTION

The war offensive of 1945 destroyed Prussian cities on an unprecedented scale. As Czernik writes, *the consequence of the liberation activities of the Red Army in Prussia was the systematic destruction of cities as a heritage of the enemy state* (2008, 15). The arrangements of the three peace conferences in Tehran, Yalta and Potsdam sealed the complete replacement of the population and a change in the nationality of the area (Domagała, 1998; Eberhardt, 2018). The destruction, spatial transformation and reconstruction of urban centres after World War II were not only the case in former East Prussia (Diefendorf, 1993; Bullock, 2002; Clapson and Larkham, 2013; Larkham, 2016). However, it was in this area that not only the urban landscape, which had been shaped over the centuries, but also its cultural context and settlement continuity that were exterminated (Lewandowska 2012). Warmia and Masuria have been significantly depopulated. In some areas, the population density is still lower than before the war. The scale of the destruction of the historic tissue and the original spatial planning of the towns varied, from relatively small to practically a complete liquidation of the centre (Liżewska, 2008; Wysocki edited, 2009; Czernik, 2011). War losses in the urban development of Warmia and Masuria are estimated at 53% (Lubocka-Hoffman, 2004). Interestingly, the estimated losses resulting from direct warfare are only about 1%, and the greatest destruction was done by looting and arson attacks perpetrated by the Red Army in early 1945 (Domagała, 1998). Another important stage in the history of the region's towns, just as for the whole of Central and Eastern Europe, were the years 1945-1989 (Bertaud and Renaud 1997; Crowley and Reid, 2002; Szmytkie, 2003; Palmowski, 2013). In this period, the spatial structure of the towns of the Recovered Territories (including the region of Masuria) was influenced by the post-war reconstruction and subsequent construction of socialist cities (Kalinowski ed., 1986; Lubocka-Hoffmann, 2004). In Poland, until the end of the 1980s, socialist authorities had a planned influence on all areas of social and economic life, including the process of reconstruction and shaping of urban spaces. One of the fundamental distinguishing features of the socialist urban landscape was the uniformity of new architecture (Węclawowicz, 2016). Architectural contrasts and dissonances were also common, with new socialist-realist buildings next

np. nowe budowle socrealistyczne obok budynków zabytkowych, niejednokrotnie ulokowane w ścisłych centrach miast (Petrus, 2009).

Dlatego też główny cel badań, określony w artykule jako poznanie opinii mieszkańców na temat przemian przestrzennych wybranych miast mazurskich w okresie 1945-1989, wydaje się mieć istotne znaczenie badawcze. Celem pośrednim pracy jest porównanie wyników badań w miastach o zróżnicowanej skali zniszczenia, a w konsekwencji przekształceń morfologicznych okresu PRL. Ze względu na jakościowe podejście badawcze w nawiązaniu do teorii ugruntowanej, zrezygnowano z formułowania hipotez badawczych, a wnioski były opracowywane w trakcie realizacji badania.

MATERIAŁY, METODY BADAŃ

Badania percepcji i wyobrażeń przestrzeni geograficznej doczekały się odrębnego kierunku badawczego – geografii percepcji, ale przyjęta jakościowa metoda zbierania danych, jest nadal stosunkowo rzadko stosowana na geograficznym gruncie (Szafrąńska, 2003). Stanowi raczej domenę nauk socjologicznych, psychologicznych bądź etnograficznych (DiCicco-Bloom i Crabtree, 2006). Badania społeczne mieszkańców Mazur dotyczyły najczęściej kwestii relacji społecznych, tożsamości, świadomości regionalnej i historycznej (Szyfer, 1982; Lewandowska i Hochleitner, 2003; Sakson, 2006; Lewandowska, 2012). Aby uzyskać wiadomości od naocznych świadków zniszczonych miast, uczestników ich odbudowy i przemian morfologicznych, uzasadnione wydaje się zastosowanie metody badań jakościowych. W badaniu opinii mieszkańców zastosowano indywidualny wywiad półstrukturyzowany (*semi-structure*) (Maison, 2015; Olejnik, Kaczmarek, Springer, 2018). Pytania do wywiadu miały najczęściej charakter otwarty, pozwalający na uzyskanie opisowych i możliwie pełnych odpowiedzi respondentów. Wywiad, oprócz metryczki, był realizowany w dwóch częściach dotyczących przemian morfologicznych miast do roku 1989, oraz percepcji zmian od okresu transformacji do współczesności. W artykule wykorzystano jedynie część zebranego materiału. Celem weryfikacji poprawności narzędzia, w Giżycku wykonano badanie testowe (3 respondentów) przed rozpoczęciem badania głównego. Wywiady zostały przeprowadzone przez grupę przeszkolonych studentów

to historic ones, often located in the very centres of towns (Petrus, 2009). Therefore, the main aim of the present research, defined in this article as getting to know the opinion of the inhabitants concerning the spatial transformations of selected Masurian cities in the period 1945-1989, seems to be of significant importance. The indirect aim of the study is to compare the results of research in cities with different scales of destruction and consequently the morphological transformations of the PRL period. Due to the qualitative research approach taken in relation to the grounded theory, research hypotheses were abandoned, and conclusions were developed during the research.

MATERIALS, RESEARCH METHODS

Studies on the perception and visualisation of geographical space have grown into a separate branch of research – the geography of perception – but the adopted qualitative method of data collection is still relatively rarely used in geographical studies (Szafrąńska, 2003). It is instead the domain of sociological, psychological or ethnographic sciences (DiCicco-Bloom and Crabtree, 2006). Social research of Masurian residents has most often concerned issues of social relations, identity, and regional and historical awareness (Szyfer, 1982; Lewandowska and Hochleitner, 2003; Sakson, 2006; Lewandowska, 2012). In order to obtain information from eyewitnesses of destroyed cities and participants in their reconstruction and morphological changes, it seems justified to use a qualitative research method. To take a poll of the residents' opinions, an individual *semi-structured* interview was used (Maison, 2015; Olejnik, Kaczmarek, Springer, 2018).

The questions for the interview were mostly open, allowing for descriptive and possibly full answers from the respondents. Apart from the personal data portion, the interview was conducted in two parts concerning the morphological changes of cities until 1989 and the perception of changes from the period of transformation to the present day. The article only uses part of the collected material. In order to verify the correctness of the tool, a test study was carried out in Giżycko (3 respondents) before the main survey. The interviews were conducted by a group of trained students of geography and spatial management at the University of Łódź who had previous

geografii i gospodarki przestrzennej Uniwersytetu Łódzkiego, którzy posiadali wcześniejsze doświadczenie w przeprowadzaniu badań społecznych. Wywiady zrealizowano w trzecim tygodniu lipca 2019 r. Rozmowy z respondentami trwały od 30 minut do około 1,5 godziny. Przeprowadzone były w centrach miast i większych osiedlach mieszkalnych w godzinach od 9:00 do 17:00. Dobór próby można określić jako dostępnościowy, celowy. Ze względu na zakreślony problem badawczy, faworyzowano osoby starsze. Możliwość wnioskowania na podstawie zebranego materiału na szerszą populację jest ograniczona, ale reprezentatywność w tego rodzaju badaniach nie jest głównym problemem (Olejnik, Kaczmarek, Springer, 2018, 116). Zebrany materiał badawczy, ze względu na charakterystykę respondentów i sposób prowadzenia badania, należy uznać za cenny i interesujący poznawczo. Respondentami były głównie osoby, które miały możliwość osobistego uczestniczenia i percepcji zmian w morfologii badanych miast w omawianym okresie. Najliczniejszą grupę badawczą stanowili seniorzy w przedziale wieku powyżej 71 lat (38%). Osoby powyżej 50 roku życia stanowiły łącznie 77% badanych. Informacje o wieku, wykształceniu i płci respondentów przedstawiono w tabeli numer 1. Łącznie zebrano 62 wywiady, z czego do analizy wybrano 60 (po 10 w każdym mieście).

Jak podaje J. Runge, *charakterystyka problemu badawczego oparta na materiałach jakościowych jest na ogół trudniejsza. Wymaga nieco szerszego, niesformalizowanego podejścia do zagadnienia* (2007, 67). Dane jakościowe mają charakter nieliczbowy i mogą przybierać postać opisu słownego, mapy, materiałów ikonograficznych itp. Opracowując zebrany materiał badawczy w postaci wywiadów, starano się syntetyzować i kwantyfikować odpowiedzi, aby porównać opinie respondentów w różnych miastach. Dane o charakterze jakościowym, zebrane w badaniach społecznych, najczęściej analizuje się za pomocą metod jakościowych a wnioski przedstawia w formie opisu. Dane jakościowe mogą być także poddane obróbce statystycznej i analizie z wykorzystaniem metod ilościowych. W analizie treści wywiadów korzystano zarówno z podejścia jakościowego jak i ilościowego (Babbie, 2008, 386; Silverman, 2009, 148-149). Przy opracowywaniu zebranego materiału wykorzystano własny sposób

experience in conducting social research. The interviews were conducted in the third week of July 2019. Interviews with respondents lasted from 30 minutes to about 1.5 hours. They were carried out in town centres and larger housing estates from 9:00 to 17:00. The sampling may be described as convenient and purposive. Due to the nature of the research problem, the elderly were favoured. The possibility to make inferences from the collected material to the wider population is limited, but representativeness in such studies is not the main problem (Olejnik, Kaczmarek, Springer, 2018, 116). The research material collected should be considered valuable and cognitively interesting due to the characteristics of the respondents and the way the study was conducted. The respondents were mainly people who had the opportunity to personally participate and perceive changes in the morphology of the studied towns in the defined period. The most numerous research group was seniors aged over 71 years (38%). People over 50 years accounted for 77% of the respondents. Information on the age, education and gender of the respondents is presented in table 1. 62 interviews were carried out in total, of which 60 were selected for analysis (10 in each town).

Tab. 1. Płeć, wiek i wykształcenie respondentów

Tab. 1. Gender, age and education of respondents

Zmienne Variables		Liczba respondentów Number of respondents	
		Liczby bezwzględne Absolute figures	%
płeć gender	K – F	29	48
	M – M	31	52
RAZEM TOTAL		60	100
wiek age	31-40	6	10
	41-50	8	13
	51-60	7	12
	61-70	16	27
	71+	23	38
RAZEM TOTAL		60	100
wykształcenie education	podstawowe primary	11	18
	zawodowe vocational	5	8
	średnie secondary	26	44
	wyższe higher	18	30
RAZEM TOTAL		60	100

Źródło: opracowanie własne

Source: author's work

kodowania treści i nie posługiwano się oprogramowaniem komputerowym wspierającym analizę danych jakościowych. Aby dokonać weryfikacji zgromadzonych informacji o charakterze jakościowym, starano się zestawić je z odpowiedziami respondentów na pytania zamknięte z zastosowaniem skali porządkowej. Rodzajem triangulacji danych może być również porównanie wypowiedzi badanych osób z literaturą przedmiotu w rozdziale dyskusyjnym. W celu krótkiej charakterystyki społeczno-gospodarczej badanych miast w artykule pomocniczo wykorzystano informacje z Banku Danych Lokalnych GUS, Biuletynu Informacji Publicznej i innych źródeł.

OBSZAR BADAŃ

Do badania wytypowano 6 miast z terenu historycznych Mazur. Nie brano pod uwagę miejscowości warmińskich i innych krain regionu (ryc. 1). Pięć z miast przed II wojną światową leżało na obszarze dawnych Prus Wschodnich, które po wojnie, jako część tzw. Ziemi Odzyskanych, przyłączono do Polski. Inaczej sytuacja wyglądała w Działdowie, które po I wojnie światowej przyznano II Rzeczypospolitej. Obecnie badane miasta znajdują się w granicach województwa warmińsko-mazurskiego (ryc. 2). Są to ośrodki małe i średniej wielkości, w przedziale między 10 a 30 tys. mieszkańców.

W regionalizacji krajobrazów historyczno-kulturowych Polski (Plit, 2016), badane miasta leżą w prowincji: I Ziemie pruskie i pod zaborem pruskim, Pomorze Zachodnie i Ziemia Lubuska, w krainie: B Prusy Górne, Mazury oraz na ziemiach: I.B.2 – Ziemia Działdowska, pd. Ziemi Ostródzkiej – Działdowo, I.B.4 – Mazury Środkowe – Mrągowo, Giżycko, Węgorzewo, I.B.5 – Mazury Wschodnie – Gołdap, I.B.6 – Ziemia Piska, Puszcza Piska – Pisz. W typologii krajobrazów aktualnych, opracowanej na potrzeby krajowego audytu krajobrazowego, wyróżnianych w drodze analizy współczesnych cech środowiska przyrodniczego, zagospodarowania i użytkowania terenu oraz fizjonomii krajobrazu, badane miasta zaliczyć można do trzeciej grupy „C” krajobrazów kulturowych. W tej grupie krajobrazowej struktura i funkcja są w pełni ukształtowane przez działalność ludzką (Chmielewski, Myga-Piątek, Solon, 2015). Analizowane miasta reprezentują typ 9 – małomiasteczkowy, podtyp 9a – miasteczek z zachowanym układem historycznym, a w przypadku

According to J. Runge, *the characterisation of a research problem based on qualitative materials is generally more difficult. It requires a slightly broader, non-formalised approach* (2007, 67). Qualitative data are non-numeric and may take the form of a verbal description, map, iconographic material, etc. When processing the research material collected from the interviews, an attempt was made to synthesise and quantify the responses in order to compare the opinions of respondents in different towns. Qualitative data collected in social research are most often analysed using qualitative methods, with conclusions presented in descriptive form. Qualitative data may also be statistically processed and analysed using quantitative methods. Both qualitative and quantitative approaches have been used in analysing the content of the interviews (Babbie, 2008, 386; Silverman, 2009, 148-149). In the preparation of the collected material, a proprietary method was used to encode the content and no computer software was used to support the analysis of the qualitative data. In order to verify the collected qualitative information, an attempt was made to compare it with the answers of respondents to the closed questions using the order scale. A comparison of the statements made by the respondents with the literature on the subject in the discussion chapter may also be thought of as a kind of data triangulation. In order to briefly characterise the socio-economic characteristics of the studied towns, the article uses information from the Local Data Bank of the Central Statistical Office, the Public Information Bulletin and other sources.

RESEARCH AREA

Six towns from the area of historical Masuria were selected for the study. The towns in Warmia and other areas of the region were not considered (fig. 1). Five of the cities were in the area of former East Prussia before World War II, which was annexed to Poland after the war as part of the so-called Recovered Territories. The situation was different in Działdowo, which was granted to the Second Polish Republic after World War I. At present, the studied towns are located within the boundaries of the Warmian-Masurian Voivodship (fig. 2). These are small and medium-sized urban centres, with between 10 and 30 thousand inhabitants.

In the regionalisation of the historical and cultural landscapes of Poland (Plit, 2016), the studied cities

A

B

C

D

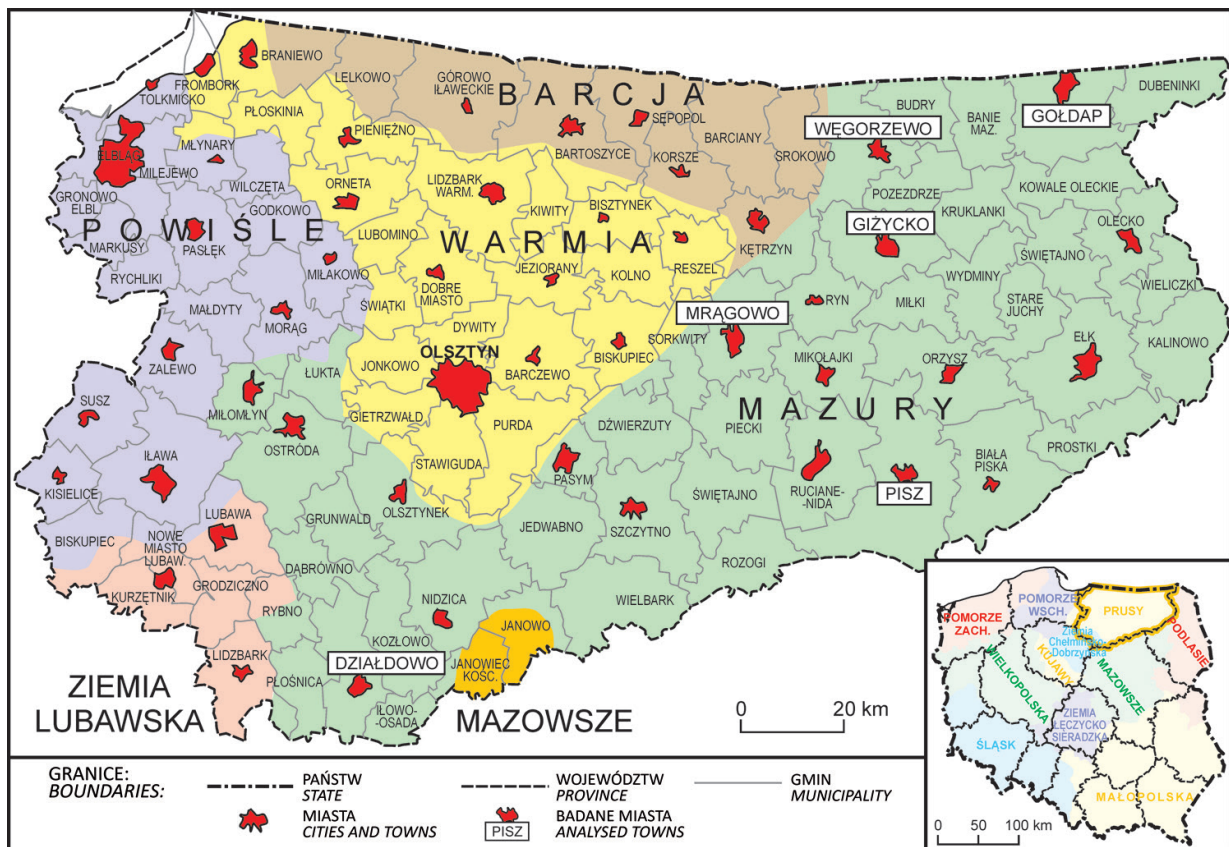
Ryc. 1. Porównanie przedwojennych i współczesnych widoków lotniczych Działdowa (A – lata 30. XX w.; B – 2019 r.) i Gołdapi (C – 1930-1940; D – 1998-2000. Najmniej i najbardziej zniszczonych miast w badanej grupie. **Źródło:** <https://dzialdowo.wm.pl/>, <http://www.hotelwkra.pl/>, www.bildarchiv-ostpreussen.de, <https://fotopolska.eu/> (dostęp: 05.10.219)

Fig. 1. Comparison of pre-war and contemporary aerial views of Działdowo (A – 1930s; B – 2019) and Gołdap (C – 1930-1940; D – 1998-2000). The least and most destroyed cities in the study group. **Source:** <https://dzialdowo.wm.pl/>, <http://www.hotelwkra.pl/>, www.bildarchiv-ostpreussen.de, <https://fotopolska.eu/> (access: 05.10.219).

najbardziej zniszczonych – Węgorzewa i Gołdapi, należy być może rozważyć klasyfikację do podtypu 9b – miasteczek o charakterze współczesnym. Osadnictwo miejskie dawnych Prus Wschodnich tworzy gęsta, ukształtowana za czasów państwa zakonu krzyżackiego, sieć ośrodków. Zazwyczaj niewielkich obszarowo i ludnościowo. Pod względem fizjonomii różnią się one od tradycyjnej zabudowy miast sąsiedniego Mazowsza i Podlasia. Często używanym budulcem w Prusach była cegła, rzadziej łączona z drewnem w formie szachulca, nierzadko z podmurówką z głazów narzutowych. Powszechność ceglano-budownictwa Prus wynikała z utrudnionego dostępu do surowców skalnych i dostępności złóż dobrych glin polodowcowych a przede wszystkim z wysokiego rozwoju technologicznego, umiejętności budowania z cegły, regionalnych tradycji i ujednoliconych norm przestrzennych. Przedwojenna

lie in province, I – Prussian lands and lands under the Prussian partition, Western Pomerania and the Lubusz Land, in area, B – Upper Prussia, Masuria, and on the following lands: I.B.2 – Działdowska Land, south of Ostróda Land – Działdowo, I.B.4 – Central Masuria – Mragowo, Giżycko, Węgorzewo, I.B.5 – Eastern Masuria – Gołdap, I.B.6 – Pisz Land, Pisz Forest – Pisz. In the typology of current landscapes, developed for the purposes of the national landscape audit and distinguished by the analysis of contemporary natural environmental features, land development and land use, and landscape physiognomy, the examined cities can be included in the third group “C” of cultural landscapes.

In this landscape group, the structure and function are fully shaped by human activity (Chmielewski, Myga-Piątek, Solon, 2015). The analysed towns represent type 9 – small-town, subtype 9a – towns with a preserved historical layout, and in the case

Ryc. 2. Położenie badanych miast na tle regionów historyczno-geograficznych i współczesnego podziału administracyjnego województwa warmińsko-mazurskiego. **Źródło:** opracowanie własne

Fig. 2. Locations of the studied towns against the backdrop of historical-geographical regions and contemporary administrative division of the Warmian-Masurian Voivodeship. **Source:** author's work.

zabudowa miejska była zwarta, lecz rozgęszczona ze względów bezpieczeństwa przeciwpożarowego. Domy kryto dachówką ceramiczną, czasem blachą. Dominanty krajobrazowe, obok przetrwałych ze średniowiecza kościołów i zamków, stanowiły XIX-w. wieże ciśnień oraz obiekty przemysłowe, lokalizowane nawet w małych miastach. Poza tym w wielu miejscowościach zachowały się znaczne fragmenty gotyckich murów i obiektów obronnych (Musiaka 2015). Cmentarze umiejscawiano poza terenami zabudowanymi. Dla protestanckich Mazur charakterystyczne były również sylwety zborów. W centrach miast wznoszono także okazałych rozmiarów gmachy użyteczności publicznej (Plit, 2015, 115-116). Cechą charakterystyczną osadnictwa w Prusach było doskonałe wykorzystanie fizjografii terenu i wkomponowanie miast w urozmaicony, młodogłacjalny krajobraz, co w połączeniu z dużą lesistością i jeziornością pozwala określić sylwetki wielu miast jako malownicze. Najważniejszym kryterium doboru miast, oprócz położenia geograficznego, była zróżnicowana skala zniszczeń

of the most damaged ones – Węgorzewo and Gołdap – one should perhaps consider classifying them into subtype 9b – towns of contemporary character. The urban settlements of former East Prussia form a dense network of centres, shaped during the times of the Teutonic Order's state. Usually small in area and population, in terms of physiognomy, they are different from the traditional towns of neighbouring Masovia and Podlasie. A frequently used building material in Prussia was brick, less often combined with wood in the form of wattle and daub, often with a boulder foundation. The prevalence of brick constructions in Prussia resulted from the difficult access to rock materials and the availability of deposits of good post-glacial clay and, above all, from high technological development, brick building skills, regional traditions and unified spatial standards.

The pre-war urban development was compact, but it became more dispersed for fire safety reasons. The roofs were covered with ceramic tiles, sometimes with sheet metal. Apart from churches and

wojennych. Stopień destrukcji tkanki miejskiej wahał się od około 20-30% zabudowy (Działdowo), do prawie całkowitego zniszczenia, jak w Węgorzewie i Gołdapi (80-90%). Pozostałe trzy miasta – Mrągowo, Giżycko i Pisz, plasują się pomiędzy tymi skrajnościami. Mimo znacznej skali zniszczeń wojennych, obszar Warmii i Mazur nadal cechuje się dużą gęstością zabytkowych obiektów nieruchomych w porównaniu do terytorium całego kraju (Wysocki red., 2009, Śleszyński, 2015). Na ryc. 1 zestawiono archiwalne fotografie Działdowa i Gołdapi ze współczesnymi widokami tych miast. W obu przypadkach wyraźnie widoczna jest większa powierzchnia zabudowana na zdjęciach współczesnych. To co najbardziej różni krajobraz obu ośrodków, to charakter współczesnej zabudowy. W Działdowie śródmieście zachowało swoją historyczną formę. Zabudowę przyrynkową tworzą przedwojenne kamienice w układzie kalenicowym. Rozplanowanie przestrzenne również zachowało zabytkowy układ. Osiedla modernistyczne wybudowane w okresie PRL zlokalizowane są w pewnym oddaleniu od rynku. Do dzisiaj zachował się średniowieczny zamek, obecnie siedziba samorządu oraz ratusz miejski, pełniący funkcje muzealne. Zupełnie inna sytuacja widoczna jest w Gołdapi, najbardziej zniszczonym mieście z badanej grupy. Po wojnie starano się tu zachować przedwojenny układ ulic, ale zabudowa przyrynkowa zmieniła zupełnie swój charakter i obecnie pierzeje centralnego placu miejskiego zabudowane są blokami mieszkalnymi z okresu PRL. Pierwotna fizjonomia centrum zupełnie zmieniła swój wyraz i formę, przez co nie koresponduje z uzdrowską funkcją miasta. Podobnie rzecz ma się w innych ośrodkach mazurskich, których historyczne centra zostały zniszczone i odbudowane bezstylowo (Plit 2015, 126). Nowym elementem krajobrazu jest infrastruktura turystyczna w postaci obiektów noclegowych, gastronomicznych oraz służąca obsłudze korzystających ze sportów wodnych. Jest to szczególnie widoczne w krajobrazie takich miast jak Mrągowo i Giżycko, w nieco mniejszym stopniu w dość mocno rozczłonkowanym Węgorzewie. Cechą wyróżniającą są miast położonych nad jeziorami, są również drugie domy, często ulokowane w układzie rozproszonym (Plit, 2016, 264).

W badanych miastach o znaczącej funkcji turystycznej, oprócz historycznego centrum, wyróżniają się promenady i tereny rekreacyjne nad brzegami jezior. Cechą wyróżniającą krajobrazu

castles, which survived from the Middle Ages, the landscape was dominated by 19th century water towers and industrial buildings, which were even located in small towns. In addition, many villages have preserved significant fragments of Gothic walls and defensive objects (Musiaka, 2015). Cemeteries were located outside built-up areas. For Protestant Masuria, church silhouettes were also characteristic. In city centres, there were also huge public buildings (Plit, 2015, 115-116). One characteristic feature of Prussian settlements was the excellent use of the land's physiography and the way that the towns fit into the varied, young glacial landscape which, combined with dense woods and lakes, makes it possible to describe the profiles of many cities as picturesque. The most important criterion for the selection of the cities, apart from their geographical location, was their varying scale of war damage. The degree of destruction of the urban tissue ranged from about 20-30% of the buildings (Działdowo), to almost complete destruction, as in Węgorzewo and Gołdap (80-90%). The remaining three – Mrągowo, Giżycko and Pisz – lie somewhere between these extremes. Despite the significant scale of war damage, the area of Warmia and Masuria is still characterised by a high density of historic buildings compared to the territory of the whole country (Wysocki ed., 2009, Śleszyński, 2015). Fig. 1 shows the archival photographs of Działdowo and Gołdap juxtaposed with contemporary views of these cities. In both cases, a larger built up area is clearly visible in modern photographs. What makes the landscapes of the two centres differ most is the nature of their modern buildings. In Działdowo, the downtown area has retained its historic form. The market square is formed by pre-war tenement houses with ridged roofs. The spatial planning has also preserved its historic layout. The modernist estates built during the PRL are located at a certain distance from the square. A medieval castle has been preserved to this day, now the seat of the local government, as well as the town hall, which serves as a museum. A completely different situation is visible in Gołdap, the most destroyed city of the group. After the war, attempts were made to preserve the pre-war layout of the streets here, but the market square buildings changed their character completely and now the frontage of the central city square is filled with blocks of flats from the communist period. The original physiognomy of the centre has completely changed its character and form, which does not correspond to the spa function

Giżycka, obok zrewitalizowanego zamku nad Kanałem Łuczańskim, jest także rozległa twierdza nowożytna, położona na przesmyku między jeziorami Niegocin i Kisajno. Węgorzewo, mocno zniszczone w czasie ostatniej wojny, do dziś nie zostało odbudowane. Zamiast staromiejskiego rynku posiada rozległy plac bez wyraźnych pierzei, z zachowanymi pojedynczymi relikwiami przedwojennej zabudowy i kilkoma współczesnymi budynkami. Zamek, malowniczo położony nad Węgorapą, od wielu lat jest remontowany i niedostępny do zwiedzania, co dodatkowo potęguje wrażenie chaosu i przypadkowości zabudowy centrum. W Piszcu przetrwało więcej zabytkowej zabudowy wokół wydłużonego, prostokątnego rynku. Zachował się m.in. budynek dawnego ratusza i szereg kamienic przedwojennych, poprzetykanych modernistycznymi i postmodernistycznymi plombami. Niestety do naszych czasów nie dotrwał średniowieczny zamek, którego pozostałości widoczne jeszcze były w pierwszych latach powojennych. Enklawy historycznej zabudowy otoczone są znaczną liczbą bloków mieszkalnych w ścisłym centrum miasta, po obu stronach rzeki Pisy. W tabeli nr 2 zaprezentowano zestawienie kilku danych przestrzennych i społeczno-gospodarczych, charakteryzujących wybrane miasta, do których autor odwołuje się w kolejnych rozdziałach.

WYNIKI BADAŃ

Osoby udzielające wywiadów zostały poproszone o wyrażenie swojej opinii na temat odbudowy i przekształceń przestrzennych miasta zamieszkania w analizowanym okresie. Jedno z ważniejszych pytań, na które usiłowano uzyskać odpowiedź, dotyczyło postrzegania procesu odbudowy miast i wsi regionu Warmii i Mazur po II wojnie światowej. Blisko połowa rozmówców (45%) we wszystkich badanych miastach oceniła pozytywnie ten proces. Najlepsze oceny padały w Gołdapi, Giżycu i Działdowie. Respondenci wypowiadający się pozytywnie o procesie odbudowy miast przywoływali najczęściej fakt samego zaistnienia odbudowy zniszczeń, skalę prowadzonych prac, a także osobiste doświadczenia związane z okresem ich młodości. Osoby, które oceniły proces odbudowy negatywnie lub miały sporo zastrzeżeń, zwracały uwagę na peryferyjne położenie geograficzne regionu oraz dalekie miejsce miast mazurskich w priorytetach

of the city. The same is true of other Masurian towns, whose historic centres were destroyed and rebuilt without any style (Plit, 2015, 126).

A new element of the landscape is the tourist infrastructure in the form of accommodation, catering and water sports facilities. This is particularly visible in the landscape of such towns as Mrągowo and Giżycko, and to a lesser extent in the rather strongly fragmented Węgorzewo. A distinguishing feature of the towns located by the lakes is second houses, often located in a dispersed layout (Plit 2016, 264). The towns with a significant tourist function are not only distinguished by their historic centres, but also by promenades and recreational areas on lake shores. Apart from its revalorised castle on the Łuczański Canal, a vast modern fortress, located on an isthmus between the Niegocin and Kisajno lakes, is a characteristic feature of Giżycko. Węgorzewo, heavily damaged during the last war, has not been rebuilt to this day. Instead of the old town square, it now has a spacious square with no clear frontage, with preserved single relics of pre-war buildings and several contemporary ones. The castle, picturesquely situated on the Węgorapa River, has been under renovation and inaccessible to the public for many years, which further enhances the impression of chaos and randomness of the centre's development. More historic buildings have been preserved around the elongated, rectangular market square in Pisz. These include the former town hall, along with a number of pre-war tenement houses, interrupted by modernist and postmodernist infills. Unfortunately, the medieval castle, whose remains were still visible in the first post-war years, has not survived to our times. The enclaves of historical buildings are surrounded by a considerable number of residential blocks in the very centre of the city, on both sides of the Pisa River. Table 2 presents a summary of several spatial and socio-economic data characterising the selected cities, which the author refers to in the following chapters.

RESEARCH RESULTS

The interviewees were asked to express their opinion on the reconstruction and spatial transformation of their city of residence in the analysed period. One of the most important questions to answer was on the perception of the process of reconstruction for towns and villages in the region of Warmia and

Tab. 2. Wybrane wskaźniki przestrzenne i społeczno-gospodarcze badanych miast**Tab. 2.** Selected spatial and socio-economic indicators of the examined cities

Miasto City	Skala zniszczeń zabudowy w II w. ś. % <i>Scale of damage to buildings in WW II %</i>	Liczba ludności 2018 <i>Population 2018</i>	Powierzchnia ha 2017 <i>Area ha 2017</i>	Stopa bezrobocia % 2017 <i>Unemploy- ment rate % 2017</i>	Dochody budżetu ogółem 2018 (mln pln) <i>Total budget revenue 2018 (pln million)</i>	Miejsca noclegowe ogółem 2018 (turystyka) <i>Total accommodation 2018 (tourism)</i>
Działdowo	20	21 275	1 147	12,7	87,216	115
Mragowo	40	21 708	1 481	10,5	35,943	1 608
Giżycko	50	29 396	1 372	9,8	139,757	1 258
Pisz	70	19 318	1 008	14,4	127,934	247
Węgorzewo	80	11 341	1 088	18,7	67,920	475
Gołdap	90	13 735	1 720	10,5	106,821	841

Źródło: opracowanie własne na podstawie: kolumna 2 – (Wysocki (red.) 2009; 3,4,7 – Bank Danych Lokalnych GUS; 5 – <http://www.polskawliczbach.pl/> (dostęp 5.10.2019); 6 – Biuletyn Informacji Publicznej.

Source: own study based on column 2 – (Wysocki ed.) 2009; 3,4,7 – Local Data Bank of the Central Statistical Office; 5 – <http://www.polskawliczbach.pl/> (accessed 5.10.2019); 6 – Public Information Bulletin.

odbudowy komunistycznej Polski. Powodowało to trudności materiałowe oraz opóźnienie zakrojonej na szerszą skalę akcji budowlanej do lat 50. i 60., a nawet 70.: *Najważniejszą sprawą po wojnie była odbudowa Warszawy, przez co region Warmii i Mazur był trochę zaniedbany. Nowo powstająca zabudowa po wojnie była bez koncepcji, budynki powstawały chaotycznie. Proces odbudowy trwał długo (...)* (muzealnik, wykształcenie wyższe, 42 lata, Pisz), (...) *jak przyjechałem to tu wszędzie były ruiny. Widziałem sterczącą wieżę kościoła i zniszczone budynki. Pamiętam, że w 1974 już zniszczeń nie było widać* (przedsiębiorca, 69 lat, Gołdap). Często zwracano uwagę na fakt, że duża część materiałów budowlanych pochodząca z ruin domów, jak i produkcja z pierwszych działających zakładów budowlanych, była wywożona do innych miast: *Rozbierano budynki, a odzyskane materiały były wykorzystywane na odbudowę Warszawy, dopiero od lat 50. zaczęto stawiać nowe budynki* (emerytka, 67 lat, Węgorzewo). Respondenci szczególnie podkreślali ogromną skalę zniszczeń, a także brak infrastruktury: *Urodziłem się tutaj. Miasto było zniszczone. Nic tu nie było.* (wykształcenie średnie, emeryt, 66 lat, Pisz). Wspomniano trudne warunki bytowe: (...) *Przyjechałem do Pisz w 1945 r. bez niczego, miałem wtedy 10 lat i pamiętam, że z rodzicami wprowadziliśmy się do mieszkania, które nawet nie miało dachu* (emerytowany trener, 83 lata, Pisz), oraz brak wykwalifikowanych pracowników. Niektórzy rozmówcy zwrócili uwagę na fakt znaczących zmian

Masuria after World War II. Nearly half of the interviewees (45%) in all the surveyed cities assessed this process positively. The best marks were given in Gołdap, Giżycko and Działdowo. Respondents expressing positive opinions about the process of city reconstruction most often referred to the fact of the very existence of reconstruction, the scale of the conducted works, as well as their personal experiences related to the period of their youth. Those who assessed the reconstruction process negatively or had a lot of reservations drew attention to the peripheral geographical location of the region and the distant place of Masurian cities in the priorities of the reconstruction of communist Poland. This caused material difficulties and delays of large-scale construction projects until the 1950s, 1960s and even 1970s: *The most important issue after the war was the reconstruction of Warsaw, which made the region of Warmia and Masuria somewhat neglected. The newly constructed buildings after the war were without any concept, the buildings were created chaotically. The process of reconstruction took a long time ...* (museologist, university degree, 42 years old, Pisz), ... *when I came here there were ruins everywhere. I saw only the church tower standing up and the buildings destroyed. I remember that in 1974 there was no visible damage anymore* (entrepreneur, 69 years old, Gołdap). It was often pointed out that a large number of the building materials coming from the ruins of houses, as well as the production from the first operating construction

w krajobrazie, prowadzących do zatarcia wyróżników kulturowych w przestrzeni miasta: (...) *w mieście po wojnie było dużo gruzu, dużo budynków było zniszczonych. We wcześniejszych latach było widać ruiny zamku, ale teraz już nawet śladu po tym nie ma. Albo inny przykład, nad rzeką stał młyn – teraz tam jest hotel* (emerytowany palacz, 67 lat, Pisz). Respondenci zostali również poproszeni o ocenę swojego podejścia do pozostałości niemieckiego dziedzictwa, rozumianego jako zabudowa, rozplanowanie przestrzeni miejskiej, zabytki nieruchome i ruchome. Dominowały oceny dobre (ponad połowa badanych), co w połączeniu z określeniem „oceniam neutralnie”, daje prawie 65% odpowiedzi. Wskazania „źle” lub „średnio”, pojawiły się u niespełna 1/5 badanych osób. Najwięcej pozytywnych ocen odnotowano w Mrągowie, Węgorzewie i w Giżycku. Mrągowo i Giżycko to miasta turystyczne, gdzie przetrwało sporo zabytków sprzed wojny. Najczęściej podkreślano tu konieczność ochrony i opieki nad zabytkami, ale pojawiła się też argumentacja o charakterze historyczno-politycznym z jednoczesną oceną krajobrazu kulturowego Mazur: (...) *Niemcy zawsze będą prawowitymi dziedzicami tych ziem, szanują ich własność i czują że to nie ziemia polska* (emerytowany nauczyciel, 74 lata, Mrągowo). W wypowiedziach części respondentów, na przykład z Węgorzewa, widoczny jest sentyment za zwartą zabudową centrum miasta i szacunek dla solidnego budownictwa, wkomponowanego w lokalny krajobraz. Potwierdzają to opinie respondentów z innych miast. Głosy negatywne wypowiedziane były najczęściej w duchu obawy przed rewizją polityczno-prawną i ekonomiczną Ziem Odzyskanych: *Dla mnie to jest Polska, nie widzę tutaj niemieckiego dziedzictwa* (emerytowana urzędniczka, 83 lata, Giżycko). W Działdowie, które przed II wojną światową należało do II Rzeczypospolitej, ocena niemieckiego dziedzictwa ma nieco inny wydźwięk i częściej pojawiały się oceny negatywne. W dalszej kolejności respondentów poproszono o ocenę okresu PRL w ich mieście zamieszkania, a także o odniesienie się do kwestii rozwoju budownictwa, polityki gospodarczej i przestrzennej w tym czasie. Najlepiej oceniony został okres PRL w Mrągowie, na drugim miejscu znalazły się Pisz i Giżycko. Wypowiedzi „źle” i „średnio”, wystąpiły w ponad połowie wszystkich udzielonych wywiadów. Najbardziej oceniono okres socjalizmu w Węgorzewie i Działdowie, gdzie zdaniem respondentów nie wykorzystano szans na odbudowę bądź uporządkowanie

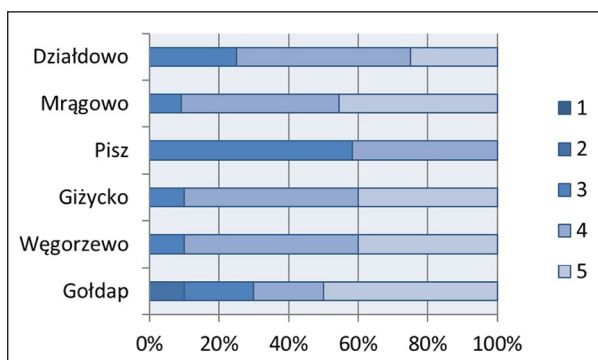
plants, was exported to other cities: *Buildings were demolished and the recovered materials were used for the reconstruction of Warsaw, it was only in the 1950s that new buildings were erected* (a pensioner, 67 years old, Węgorzewo). The respondents particularly stressed the enormous scale of damage and the lack of infrastructure: *I was born here. The city was destroyed. There was nothing here.* (secondary education, pensioner, 66 years old, Pisz). The difficult living conditions were mentioned: *... I came to Pisz in 1945 with nothing, I was 10 years old at the time and I remember that my parents and I moved into an apartment that did not even have a roof* (retired coach, 83 years old, Pisz), as was the lack of qualified employees. Some of the interviewees drew attention to the significant changes in the landscape, leading to the obliteration of the cultural features in the urban space: *... after the war there was a lot of rubble in the city, many buildings were destroyed. In earlier years, you could see the ruins of the castle, but now there is not even a trace of it. Or another example, there was a mill by the river – now there is a hotel there* (retired fireman, 67 years old, Pisz). Respondents were also asked to assess their approach to the remains of German heritage, understood as buildings, urban planning, and fixed and moveable monuments. Good opinions prevailed (more than half of the respondents), which, combined with the term “I give neutral marks”, makes up almost 65% of the answers. The indications “bad” or “average” appeared in less than 1/5 of the subjects. The highest number of positive evaluations was recorded in Mrągowo, Węgorzewo and Giżycko. Mrągowo and Giżycko are tourist towns, where a lot of pre-war monuments have survived. The need to protect and care for monuments was most often emphasised here, but there was also a historical-political argument with a simultaneous assessment of the cultural landscape of Masuria: *... Germans will always be the rightful heirs of these lands, I respect their property and feel that this is not Polish land.* (retired teacher, 74 years old, Mrągowo). In the statements of some of the respondents, for example from Węgorzewo, one can see a sentiment for a compact city centre and a respect for solid constructions integrated into the local landscape. This is confirmed by the opinions of respondents from other cities. Negative voices were most often expressed out of fear of political, legal and economic revision of the Recovered Territories: *For me, this is Poland, I don't see German heritage here* (retired clerk, 83 years old, Giżycko). In Działdowo, which belonged to the Second Polish Republic

zabudowy oraz rozwój miasta. Możliwość lepszego zrozumienia zróżnicowanych ocen wśród respondentów daje szczegółowa analiza wypowiedzi badanych. Osoby, które pozytywnie oceniały rozwój społeczno-gospodarczy swojego miasta w czasach PRL, bądź też dostrzegały pozytywne aspekty tego okresu, przywoływały najczęściej dużą liczbę powstających zakładów przemysłowych i miejsc pracy: (...) *dużo się działo i coś powstawało, były również zakłady pracy, a teraz nic się nie dzieje, nic się nie opłaca, brak zbiorowego i przyszłościowego myślenia w społeczeństwie* (...) (emerytowany kolejarz, 78 lat, Węgorzewo). Drugim argumentem był dynamiczny rozwój budownictwa mieszkaniowego: (...) *dobrze, że powstawały osiedla, ponieważ po zniszczeniach wojennych było mało miejsc do zamieszkania* (emerytowana urzędniczka, 83 lata, Giżycko). Respondenci, wśród których dominowały negatywne oceny PRL, zwracali uwagę na kwestie braku wolności i indoktrynację ideologiczną. Dominowały jednakże negatywne oceny skupione na kwestiach gospodarczych, warunków życia, budownictwa i planowania przestrzennego: (...) *miasto za czasów PRL rozwijało się źle, ówczesne władze nie myślały o ludności i zapewnieniu jej odpowiednich warunków bytowych, a ta zabudowa, która powstała, była partacka*. (emerytowany nauczyciel, 78 lat, Giżycko). Odpowiedzi respondentów poproszonych o bardziej szczegółowe uzasadnienie swojej oceny dotyczącej krajobrazu, estetyki miasta oraz rozwoju przestrzennego, również można podzielić na dwie grupy. Oceny pozytywne podkreślały przede wszystkim dobre planowanie przestrzenne, skalę odbudowy oraz znaczną liczbę nowopowstających osiedli: (...) *Bloki wokół rynku pobudowano zupełnie na nowo. Powstała całkowicie nowoczesna zabudowa jak na tamte czasy. Budowano bardzo szybko, ludzie się wprowadzali*. (emerytowana kucharka, 73 lata, Gołdap), (...) *powstało dużo zieleni miejskiej, przed wojną miasto było zabetonowane. Z czasem odbudowywano zniszczone budynki, na gruzach powstawała nowa zabudowa, lub działkę adaptowano na teren zielony* (kobieta, pracownik biurowy, 37 lat, Działdowo). Przeciwnicy okresu PRL podnosili zazwyczaj argumenty niskiej jakości nowego budownictwa oraz brak estetyki: *Według mnie za PRL-u było gorzej, były złe warunki do życia, poza tym nie lubię blokowisk, nie podobają mi się i nie mają żadnego wyrazu, dlatego nie oceniam dobrze zabudowy z tamtego okresu* (rencista, sanitariusz, 58 lat, Działdowo). Na pytanie czy należy odbudowywać miasto w duchu historycznym (przedwojennym), odpowiedziała zaledwie ¼ badanych.

before World War II, the assessment of the German heritage has a slightly different overtone, and negative assessments were more frequent.

Next, the respondents were asked to assess the period of the People's Republic of Poland in their city of residence, and to refer to the development of construction, economic and spatial policy at that time. Most favourable opinions were given in Mrągowo, with Pisz and Giżycko taking second place. The "bad" and "average" statements were made in more than half of all interviews given. The lowest assessment of the socialist period was seen in Węgorzewo and Działdowo, where, in the opinion of the respondents, opportunities for reconstruction or tidying up of buildings and the development of the city were missed. A detailed analysis of the respondents' statements provides the possibility to better understand the varied assessments. People who positively assessed the social and economic development of their city during the PRL, or saw the positive aspects of that period, most often referred to the large number of industrial plants and jobs being created: ... *there was a lot going on and something was being created, there were also companies, and now nothing is happening, nothing pays off, no collective and future-oriented thinking in society* ... (retired railwayman, 78 years old, Węgorzewo). The second argument was the dynamic development of housing: ... *It is good that housing estates were created, because after the war damage there were few places to live* (retired clerk, 83 years old, Giżycko). The respondents, among whom negative evaluations of the Polish People's Republic prevailed, drew attention to the issues of a lack of freedom and ideological indoctrination. However, negative assessments focused on economic issues, living conditions, construction and spatial planning were dominant: ... *the city developed badly during the PRL, the authorities of that time did not think about the people and ensuring proper living conditions for them, and the buildings that came into being were shoddy* (retired teacher, 78 years old, Giżycko). The answers of the respondents asked to justify their assessment of the landscape, city aesthetics and spatial development in more detail can also be divided into two groups. The positive evaluations highlighted, above all, good spatial planning, the scale of reconstruction and the significant number of newly constructed estates: ... *The blocks around the market square were built from scratch. At the time, they were very modern. It was built very quickly, people moved in* (retired cook, 73 years old, Gołdap), ... *a lot*

Większość osób nie miała swojego zdania, bądź unikała odpowiedzi. Pytanie to wywołało niezdecydowanie wśród dużej liczby rozmówców, czego powodem może być brak wcześniejszej refleksji nad tym zagadnieniem. Wśród respondentów, którzy udzielili odpowiedzi, dominowała grupa zwolenników odbudowy. Najwięcej takich osób spotkano w Węgorzewie, które zostało bardzo mocno zniszczone przez wojnę, a centrum miasta nadal nie odbudowano. Pojedyncze głosy pojawiły się również w Gołdapi, która także była totalnie zrujnowana, oraz w Pisz i Giżycku: *Centrum powinno być odbudowane w duchu historycznym, a nowa zabudowa powinna powstać na peryferiach. Nowa zabudowa jest także na rynku i wprowadza ogólny chaos* (muzealnik, 37 lat, Giżycko). Niektórzy respondenci odnosili się do nowej zabudowy, która powinna być kształtowana w duchu historycznym: (...) *powinno nawiązywać się do zabudowy historycznej, dlatego, że miasto wtedy ma swój charakter i nie jest nijakie. Chciałabym, żeby w Węgorzewie było więcej takiej zabudowy* (urzędniczka, 33 lata, Węgorzewo). Niewielka część respondentów nastawiona krytycznie do odbudowy w duchu historycznym podnosiła kwestię funkcjonalności starej zabudowy i nieprzystawania do dzisiejszych standardów: *Trzeba dbać o zabytki, ale nie wiem czy jest sens odbudowywać historyczną, nowa zabudowa pozwala rozpedzić gospodarkę* (emerytowany pracownik miejskiego przedsiębiorstwa zakładów komunalnych, 80 lat, Węgorzewo). Jeśli chodzi o ocenę współczesnej estetyki badanych miast, respondenci oprócz dokonania krótkiej charakterystyki, zostali poproszeni o wystawienie not od 1 do 5, gdzie 1 to najłabsza ocena a 5 najlepsza (ryc. 3).

Ryc. 3. Odpowiedzi respondentów dotyczące oceny wyglądu miasta zamieszkania w skali od 1 do 5 (1 – najniższa ocen, 5 – najwyższa).

Źródło: opracowanie własne

Fig. 3. Respondents' answers concerning the assessment of the appearance of their city of residence on a scale from 1 to 5 (1 – lowest, 5 – highest). Source: author's work

of greenery was created in the city, before the war the city was concrete. With time, destroyed buildings were rebuilt, new buildings were built on the rubble, or plots were adapted as green areas (woman, office worker, 37 years old, Działdowo). Opponents of the PRL usually raised arguments about the low quality of new constructions and the lack of good aesthetics: *In my opinion, it was worse in the PRL, there were bad living conditions, besides, I don't like the blocks of flats, they don't have any character, that's why I don't judge the buildings from that period well* (pensioner, paramedic, 58 years old, Działdowo). Only ¼ of the respondents answered the question about whether the city should be rebuilt in the historical (pre-war) spirit. Most people did not have an opinion or avoided answering. This question caused hesitation among a large number of interlocutors, which may be due to the lack of prior reflection on the issue. Among the respondents who answered, a group of supporters of reconstruction prevailed. Most of these people were met in Węgorzewo, which was very badly damaged by the war and the city centre still has not been rebuilt. Individual voices also appeared in Gołdap, which was also completely ruined, and in Pisz and Giżycko: *The centre should be rebuilt in the historical spirit, and new buildings should be built on the outskirts. There are new buildings in the market square as well and this introduces general chaos* (museologist, 37 years old, Giżycko). Some respondents referred to new buildings which should be formed in the historical spirit: ... *it should refer back to historic buildings, because the city has its own character and is not bland. I wish there were more of these buildings in Węgorzewo* (clerk, 33 years old, Węgorzewo). A small number of the respondents who were critical of historical reconstruction raised the issue of the functionality of old buildings and their lack of conforming to today's standards: *We have to take care of the historic ones, but I don't know if it makes sense to rebuild them, new buildings allow the economy to speed up* (retired employee of a municipal enterprise, 80 years old, Węgorzewo). As far as the assessment of the contemporary aesthetics of the surveyed cities is concerned, apart from a short description, the respondents were asked to give scores from 1 to 5, where 1 is the weakest and 5 the best (fig. 3).

The highest scores were recorded in Gołdap. The appearance of the town was also evaluated positively in Mrągowo, Giżycko and Węgorzewo. While the high ratings in Mrągowo and Giżycko, cities with a significant role and investment in tourism,

Najwięcej najwyższych not zanotowano w Gołdapi. Dobrze wygląd miasta oceniono także w Mrągowie, Giżycku i Węgorzewie. O ile wysoka ocena w Mrągowie i Giżycku, miastach o znaczącej roli i inwestycjach w turystykę, nie dziwi, o tyle wysokie noty w najbardziej zniszczonych miastach, jak Węgorzewo i Gołdap, skłaniają do zastanowienia. Odpowiedzi te należy tłumaczyć wysokim poziomem lokalnego patriotyzmu i przywiązaniem do miejsca zamieszkania, a nie obiektywną oceną walorów krajobrazowych.

Bardzo duży wpływ na wysoką ocenę wyglądu poszczególnych miast ma również fakt zakończonej lub nadal prowadzonej rewitalizacji. W kolejnym pytaniu poproszono respondentów o ocenę czy ich miasto zamieszkania wyglądało lepiej przed II wojną światową, czy obecnie. Blisko 40% odpowiedzi wskazuje na przewagę współczesnego wyglądu miasta nad przedwojennym. Zdecydowanym faworytem jest tu Mrągowo (100% badanych), potem kolejno Pisz, Gołdap i Działdowo. W Giżycku respondenci podzielili się równo na dwa zespoły zwolenników i przeciwników przedwojennej zabudowy. Inaczej ocenili wygląd miasta mieszkańcy Węgorzewa, gdzie 7 osób preferowało przedwojenny krajobraz. Warto tu przytoczyć dwie oceny: (...) *stara zabudowa była piękna, ale niestety mało z tego zostało* (emerytka, 76 lat, Węgorzewo), (...) *Brak porównania z tym, co było przed wojną. Wiele detali na budynkach po wojnie zostało zniszczonych, przez co straciły na wyglądzie* (muzealnik, 47 lat, Węgorzewo). Również w Gołdapi i Pisz kilku respondentów preferuje zabytkowy widok miasta. W odpowiedziach widoczna jest zasada, że im bardziej zniszczone miasto, tym większy odsetek odpowiedzi wskazujących na przedwojenne walory estetyczne. Wyjątkiem jest tutaj Gołdap, gdzie w przeciwieństwie do nieodbudowanego centrum Węgorzewa, mieszkańcy najczęściej preferują współczesny wygląd miasta. Drugą istotną zmienną dla rozkładu odpowiedzi, oprócz skali zniszczenia i kształtu powojennej zabudowy centrum (bądź jej braku), może być turystyczny charakter danej miejscowości. Zdaniem autora, w miastach nastawionych na obsługę ruchu turystycznego mieszkańcy w dużym stopniu zwracają uwagę na kwestie estetyki i wyglądu, a przede wszystkim na zabytkowy charakter tkanki miejskiej. Respondenci zostali również poproszeni o wybór najlepszego okresu w powojennej historii miasta (możliwe było podanie kilku okresów prosperity). Zdecydowanie

are not surprising, the high assessments in the most damaged cities, such as Węgorzewo and Gołdap, are more thought-provoking. These answers should be explained by the high level of local patriotism and attachment to the place of residence, not by an objective assessment of the landscape. The fact that the revitalisation has been or is still being carried out also has a very significant impact on the high assessment of the appearance of individual cities.

The next question asked the respondents to assess whether their city of residence looked better before World War II or nowadays. Nearly 40% of the responses indicate a positive opinion of the modern look of the city over the pre-war one. A definite favourite is Mrągowo (100% of the respondents), then Pisz, Gołdap and Działdowo. In Giżycko, the respondents were divided equally into supporters and opponents of the pre-war buildings. The appearance of the town was assessed differently by the inhabitants of Węgorzewo, where 7 people preferred the pre-war landscape. Two marks are worth quoting here: ... *the old buildings were beautiful, but unfortunately not much of them were left* (a female pensioner, 76 years old, Węgorzewo), ... *No comparison with what was before the war. Many of the details on the buildings after the war were destroyed, it was a loss* (museologist, 47 years old, Węgorzewo). Several respondents in Gołdap and Pisz also prefer the historic appearance of the city. In the responses, there is a visible rule – the more destroyed the city was, the higher the percentage of answers indicating the qualities of the pre-war aesthetic. The exception is Gołdap, where, unlike the unreconstructed centre of Węgorzewo, the inhabitants usually prefer the modern look of the city. Another important variable for the distribution of the responses, apart from the scale of destruction and the shape of post-war buildings in the centre (or the lack thereof), may be the tourist character of a given town. According to the author, in cities focused on servicing tourist traffic, residents pay more attention to the issues of aesthetics and appearance, and above all to the historic character of the urban tissue. The respondents were also asked to choose the best period in the city's post-war history (several periods of prosperity were possible). The majority of them stressed that the best years for the city were after Poland's accession to the European Union in 2004 (55 % in total). This regularity was visible in all the examined cities. The second period to be well evaluated was the 1970s. In this case, high marks should be attached

najwięcej osób podkreślało, że najlepsze lata dla miasta to okres po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. (łącznie 55 % wypowiedzi). Prawidłowość ta była widoczna we wszystkich badanych miastach. Drugim okresem dobrze ocenianym były lata 70. W tym przypadku należy wiązać wysokie noty z inwestycjami w miastach oraz działalnością ekonomiczną Edwarda Gierka: (...) *początek lat 70-tych – „boom” rozwojowy, 1972-73 – zlikwidowanie resztek ruin, lata 60., 70. – początki rozwoju turystyki, po 1989 r. nastąpił zanik rozwoju* (muzealnik, 47 lat, Węgorzewo). PRL najwyższej oceniono w Pisz i Mrągowie, które w tym okresie rozwinęły się dzięki nowym zakładom przemysłowym i turystyce. Najniższe noty wystawili czasom socjalizmu respondenci w Węgorzewie i Działdowie, gdzie najbardziej narzekano na nieatrakcyjną zabudowę oraz niewykorzystane szanse odbudowy i uporządkowania miasta. Porównując zbiorczo zebrane opinie, okres po 1989 r. został blisko dwukrotnie lepiej oceniony niż lata PRL.

DYSKUSJA

Jak pisze Liżewska: (...) *zniszczenia wojenne nie były jednak jedynymi, które dotknęły miasta Warmii i Mazur. Kolejne, niepowetowane starty przyniosły dwie wielkie, powojenne akcje – odgruzowywania i porządkowania* (2008, 72). W ich wyniku, krajobraz kulturowy miast mazurskich został zubożony o wiele przedwojennych budynków. Duża część co prawda znajdowała się w średnim i złym stanie technicznym, ale często nadawała się do odbudowy. Z czasem ich miejsce zastępowane było zabudową blokową, która całkowicie zmieniła historyczny charakter wielu miast. Wydatnie przyczyniła się do tego uchwała nr 666 Prezydium Rządu z 20.08.1955 r. *w sprawie planowej akcji usuwania pozostałości zniszczeń wojennych w miastach i osiedlach* (Liżewska, 2008; Czernik, 2011). W odpowiedziach respondentów ten wątek nie był zbyt często podnoszony, choć zdarzały się osoby, które pamiętają, iż niektórych budynków zabytkowych po wojnie już nie odbudowano (bądź odbudowano w innym kształcie), przez co miasto traciło swój historyczny charakter i tożsamość. Należy pamiętać, że pierwsza fala ludności napływowej na tereny Ziemi Odzyskanych próbowała na wszelkie sposoby zabezpieczyć swój byt i bezpieczeństwo, była indoktrynowana politycznie i często miała co

to investments in cities and the economic activity of Edward Gierek: ... *the beginning of the 1970s – the development “boom”, 1972-73 – liquidation of the remains of ruins, 1960s and 70s – the beginnings of tourism, after 1989 there was a decline in development* (museologist, 47 years, Węgorzewo). The PRL was rated highest in Pisz and Mrągowo, which developed in that period thanks to new industrial plants and tourism. The lowest marks were given to the socialist times by respondents in Węgorzewo and Działdowo, where most of them complained about unattractive buildings and missed opportunities to rebuild and clean up the city. Collectively comparing these opinions, the period after 1989 was rated as almost twice as good as the years of the People's Republic of Poland.

DISCUSSION

As Liżewska writes: ... *wartime damages were not the only ones that affected the towns of Warmia and Masuria. Other, irrecoverable losses were brought about by two grand post-war actions – debris removal and cleaning* (2008, 72). As a result, the cultural landscape of Masurian towns was impoverished by the disappearance of many pre-war buildings. A large number of them were left in average and poor technical condition, but they were often suitable for reconstruction. Over time, they were replaced by block buildings, which completely changed the historic character of many cities. This was significantly aggravated by Resolution no. 666 of the Government Presidium of 20.08.1955 *on the planned action to remove the remains of war damage in cities and housing estates* (Liżewska, 2008; Czernik, 2011). In the respondents' answers, this theme was not raised too often, although there were people who remember that some historic buildings were not reconstructed after the war (or were rebuilt in a different form), which made the city lose its historical character and identity. It should be remembered that the first wave of people coming into the Recovered Territories tried their best to secure their existence and safety, was politically indoctrinated and often had at least an unwilling attitude towards the German legacy. The issues of monuments and cultural heritage were thus neglected during this period (Saxon, 2006; Lewandowska, 2012). Masurian towns lacked specialists in the field of spatial planning, which caused numerous mistakes in the reconstruction

najmniej niechętny stosunek do niemieckiej spuścizny. Sprawy zabytków i dziedzictwa kulturowego schodziły w tym okresie na plan dalszy (Sakson, 2006; Lewandowska, 2012). W miastach mazurskich brakowało specjalistów w dziedzinie planowania przestrzeni, przez co popełniono wiele błędów przy odbudowie i rozbudowie, których w prosty sposób można było uniknąć (Adamczewska-Wejchert i Wejchert, 1986). W miarę wzrostu liczby ludności powstawały nowe osiedla mieszkaniowe, a zabudowa rozlewała się poza dotychczasowe granice miast. Wszystkie te etapy widoczne są w wypowiedziach respondentów. W kwestii oceny zabudowy modernistycznej, większość badanych mieszkańców nie zgadza się z poglądami powojennych urbanistów, które w PRL pierwszy raz zostały wcielone w życie pod koniec lat 50. w Szczecinie, i szybko stały się przewodnią koncepcją socjalistycznej odbudowy. Program ten zakładał *rezygnację z odtwarzania dawnych form architektonicznych i urbanistycznych oraz wskazywał na konieczność harmonizowania nowej architektury ze starą i nawiązywania do dawnych form urbanistycznych* (Lubocka-Hoffmann, 2008, 246). Jak pokazała praktyka, nawiązania do historycznej zabudowy traktowano dość swobodnie, a opinie badanych mieszkańców dobitnie świadczą o tym, że w miastach mazurskich nie udało się zharmonizować nowej i starej zabudowy. Tam, gdzie zachowało się sporo zabytkowej tkanki i nie powstało zbyt wiele obiektów modernistycznych, pozytywnie oceniano krajobraz miejsca zamieszkania. Natomiast gdy śródmieście nie zostało odbudowane lub wypełniono je zabudową modernistyczną, tam ocena walorów estetycznych przez respondentów była niska i bardzo niska. Nie zmienia to jednak faktu, iż potrzeba nowego budownictwa mieszkalnego była ogromna i paląca. Potwierdzają to zarówno relacje badanych osób, jak i literatura przedmiotu (Czernik, 2011). Na temat potrzeby odbudowy miast w duchu historycznym wypowiedziało się niewiele osób. Najchętniej mówiono o tym w miastach bardzo zniszczonych, o nieodbudowanych do tej pory centrach, jak w Węgorzewie, oraz w silnych i znacząco zniszczonych w czasie wojny ośrodkach turystycznych jak Giżycko. Odbudowa historyczna i rewaloryzacja architektoniczna w okresie powojennym była raczej domeną dużych miast – Warszawy, Gdańska, Poznania. Rekonstrukcja zabytkowego krajobrazu małych miast na Ziemiach Odzyskanych, znajdowała się na dalszych miejscach listy potrzeb socjalistycznego państwa (Bugalski, 2014; Kęsik,

and expansion that could easily have been avoided (Adamczewska-Wejchert and Wejchert, 1986). As the population grew, new housing estates were built, and the buildings spilled out of the existing city limits. All these stages are visible in the statements of the respondents. As far as the assessment of modernist buildings is concerned, most of the surveyed residents do not agree with the views of post-war urban planners, which were first put into practice in the PRL in the late 1950s in Szczecin, and quickly became the leading concept of socialist reconstruction. The programme proposed a *movement away from the reconstruction of old architectural and urban forms and indicated the need to harmonise the new architecture with the old and to make references to the old urban forms* (Lubocka-Hoffmann, 2008, 246). As practice has shown, references to historical buildings were treated quite freely, and the opinions of the surveyed residents clearly show that new and old buildings were not harmonised in Masurian cities. Where a lot of historical fabric has been preserved and not many modernist buildings have been built, the landscape of the place of residence was positively evaluated. However, where the downtown has not been rebuilt or filled with modernist buildings, the respondents' assessments of the aesthetic values were poor and very poor. This does not change the fact that the need for new housing was enormous and urgent. This is confirmed by both the interviewees' accounts and the literature (Czernik, 2011). Few people spoke about the need to rebuild cities in the historical spirit. It was most often spoken about in heavily destroyed cities with still unreconstructed centres, like in Węgorzewo, and in strong tourist resorts, like Giżycko, which were significantly damaged during the war. Historical reconstruction and architectural revaluation in the post-war period were the domain of large cities such as Warsaw, Gdańsk and Poznań. The reconstruction of the historic landscape of small towns in the Recovered Territories was further down on the list of needs of the socialist state (Bugalski, 2014; Kęsik, 2015). A key role in the centrally planned economy was played by strategic importance, potential development opportunities and size. This is confirmed by the opinion of one of the respondents: *... urban development can be seen in the 1970s and 1980s. Cities with good communication and industrial development prospects developed relatively fast. After World War II, there was an intensive process of*

2015). Kluczową rolę w gospodarce centralnie planowanej odgrywało strategiczne znaczenie, potencjalne możliwości rozwoju oraz wielkość ośrodka. Potwierdza to opinia jednego z respondentów: (...) *rozwój miast można zauważyć w latach 70. i 80. Stosunkowo szybko rozwijały się miasta z dobrą komunikacją i perspektywami rozwoju przemysłu. Po II wojnie światowej zachodził intensywny proces odbudowy Warszawy, więc nie można wprost mówić o odbudowie miast Warmii i Mazur* (urzędnik, 52 lata, Działdowo). Problemy przestrzenne osadnictwa obszaru Warmii i Mazur były do tej pory podejmowane zazwyczaj w sposób fragmentaryczny (Czubiel i Domagała, 1969; Dedkov i Fedorov, 2006; Czapiewski i Śleszyński 2013; Palmowski, 2013; Zagroba, 2016). Nadal odczuwany jest brak opracowań naukowych łączących w całość powojenną historię przemian morfologii zarówno badanego terenu jak i miast Ziemi Odzyskanych (Rymaszewski, 1995; Lubocka-Hoffmann, 2004, Bugalski 2014, Adamska, 2019). W jeszcze mniejszym zakresie opisywano percepcję zachodzących w okresie powojennym procesów. Wyjątkiem może tu być literatura wspomnieniowa i pamiętnikarska (Achremczyk, 2008; Lewandowska, 2015). Warto wspomnieć również incydentalne prace socjologiczne, etnograficzne i historyczne, analizujące rozwój i powojenne przemiany społeczne regionu warmińsko-mazurskiego. W pewnym zakresie poruszane były tam także zagadnienia rozwoju przestrzennego. Przykładem może być praca Szyfer (1982) o społeczności małego miasta na przykładzie Rynu oraz książka Murawskiej-Koprowskiej (1984) o Rucianem-Nida. Z nowszych publikacji warto wyróżnić publikacje Lewandowskiej (2012, 2015, 2018) o oswojaniu i zagospodarowaniu obszarów przyłączonych do Polski po II wojnie światowej czy Liżewskiej (2008), o rozwoju przestrzennym wybranych miast Warmii i Mazur. Geograficznych prac analizujących percepcję przemian (jak i samej transformacji oraz zmian morfologii) większej grupy miast regionu Warmii i Mazur, nadal brakuje. Dlatego zdaniem autora warto kontynuować podjęte badania dotyczące okresu powojennego rozwoju miast i rozszerzyć je na kolejne ośrodki.

reconstruction of Warsaw, so one cannot speak directly about the reconstruction of the cities of Warmia and Masuria (clerk, 52 years old, Działdowo).

Spatial problems of the settlements of Warmia and Masuria have so far been addressed usually in a fragmentary manner (Czubiel and Domagała, 1969; Dedkov and Fedorov, 2006; Czapiewski and Śleszyński 2013; Palmowski, 2013; Zagroba, 2016). There is still a lack of scientific study combining the post-war history of morphological changes in the towns of the analysed region and the Recovered Territories (Rymaszewski, 1995; Lubocka-Hoffmann, 2004, Adamska, 2019). The perception of the processes taking place in the post-war period was described to an even lesser extent. Memoirs and diary literature may be an exception (Achremczyk, 2008; Lewandowska, 2015). It is also worth mentioning occasional sociological, ethnographic and historical works which analyse the development and post-war social transformations of the Warmia and Mazury region. The issues of spatial development were also discussed there. Examples include the work of Szyfer (1982) on the community of a small town using the example of Ryn, and Murawska-Koprowska (1984) the example of Ruciane-Nida. Among more recent publications, it is worth distinguishing Lewandowska (2012, 2015, 2018), who wrote about the history of East-Prussian areas annexed to Poland after World War II, or Liżewska (2008), with works about the spatial development of selected cities in Warmia and Mazury. Geographical works analysing the perception of the transformation (as well as the transformation itself and changes in morphology) of a larger group of cities in the Warmia and Mazury region are still missing. Therefore, in the author's opinion, it is worthwhile continuing the undertaken research on the post-war period of urban development and extending it to other centres.

WNIOSKI

Cel badań określony w artykule jako poznanie opinii mieszkańców na temat przemian morfologicznych wybranych miast mazurskich w okresie 1945-1989, należy uznać za zrealizowany. Ogólny wniosek płynący z badań wskazuje, że skala zniszczeń oraz kształt i charakter zabudowy powojennej nadal w bardzo dużym stopniu wpływają na ocenę przez respondentów współczesnej przestrzeni badanych miast. Respondenci oceniając odbudowę powojenną i późniejsze przemiany morfologiczne, stwierdzili, że procesy te pełne były niedoskonałości i wypaczeń. Do dzisiaj pamięta się wywóz materiałów budowlanych na odbudowę Warszawy. Prace budowlane często przebiegały pośpiesznie i bez poszanowania dla estetyki krajobrazu oraz architektonicznego i urbanistycznego dziedzictwa minionych epok. Zazwyczaj próżno doszukiwać się finezji w lokalizacji modernistycznego budownictwa, jak i w fizjonomii budynków. Spowodowało to, że w niektórych przypadkach bezpowrotnie zartyt został zabytkowy krajobraz kulturowy miast. Równocześnie respondenci potrafili docenić skalę prowadzonej odbudowy, powstawanie miejsc pracy i rozwój ekonomiczny miejscowości. Taka niejednoznaczność oceny wynika zarówno z upływu czasu i długiej perspektywy patrzenia na miniony okres, jak również z bardzo złożonej natury zjawiska odbudowy i rozwoju przestrzennego miast. W odpowiedziach badanych osób wyraźna jest zasada, że im bardziej było zniszczone miasto w czasie wojny, tym większa nostalgia za przedwojenną zabudową i niższa ocena procesu odbudowy. Szczególnie mocno wybrzmiało to w wypowiedziach mieszkańców Węgorzewa, którego zniszczone centrum do tej pory nie odzyskało przedwojennej roli i estetycznej, zwartej urbanistycznie formy. Centrum miasta oceniane jest jako chaotyczne a nawet zaniedbane. Nieco inaczej sytuacja wygląda w bardzo zniszczonej Gołdapi, gdzie po wojnie obszar centrum został odbudowany w nowej formie. Mimo, iż dawny rynek miejski obecnie otoczony jest zabudową blokową, dość krytycznie ocenianą przez respondentów, to jednak spełnia on swoje podstawowe zadania jako miejsce spotkań, obsługi mieszkańców i przestrzeń centralna miasta. Różnice w ocenie badanych procesów morfologicznych w poszczególnych miastach, oprócz skali zniszczeń wojennych i charakteru odbudowy, kształtują także ekonomiczne podstawy funkcjonowania, perspektywy rozwojowe i stopień

CONCLUSIONS

The goal of getting to know the opinion of the inhabitants on the morphological transformations of selected Masurian cities in the period 1945-1989, may be deemed achieved. The general conclusion of the research indicates that the scale of damage and the shape and character of post-war development still have a very significant impact on the respondents' assessment of the contemporary space of the studied cities. The respondents evaluating post-war reconstruction and subsequent morphological transformations concluded that these processes were full of imperfections and errors. The removal of building materials for the reconstruction of Warsaw is still remembered today. Construction works were often carried out in a hurry and without respect for the aesthetics of the landscape and the architectural and urban heritage of past eras. Usually, there is no sense of finesse in the location of modernist buildings, nor in the physiognomy of buildings. This resulted in some cases in the irretrievable erasure of the historic cultural landscape of cities. At the same time, the interviewees were able to appreciate the scale of the conducted reconstruction, the creation of jobs and the economic development of their towns. Such ambiguity of assessment results both from the passage of time and the long perspective of looking at the past period, as well as from the very complex nature of the phenomenon of urban reconstruction and spatial development. In the answers of the respondents, there is a clearly visible principle that the more the city was destroyed during the war, the greater the nostalgia for pre-war buildings and the lower the assessment of the reconstruction process. This was heard particularly strongly in the statements made by the inhabitants of Węgorzewo, whose destroyed centre has so far failed to regain its pre-war role and aesthetic, compact urban form. The city centre is assessed as chaotic and even neglected. The situation is slightly different in the almost completely destroyed Gołdap, where the downtown area was rebuilt in a new form after the war. Although the former city square is now surrounded by block buildings, and quite critically assessed by the respondents, it fulfils its basic tasks as a meeting place, service centre and central space of the city. Differences in the evaluation of the examined morphological processes in individual cities, apart from the scale of war damage and the nature of reconstruction, are also influenced by the economic

rozwoju funkcji turystycznej. W Piszcu w większości wypowiedzi respondentów widoczna była troska o dalsze podstawy rozwojowe miasta i zapewnienie miejsc pracy. Badani mieszkańcy mieli skrajne opinie na temat okresu PRL i odbudowy miasta. Respondenci posiadający niższe wykształcenie dobrze oceniali miniony ustrój, w przeciwieństwie do osób młodszych i lepiej wykształconych. Zwracano także uwagę na zniszczenie zabytków i brak znaczących atrakcji w mieście, które mogłyby przyciągnąć większą liczbę turystów. Mimo, że rynek i sąsiednia zabudowa w centrum Piszca zostały w ostatnich latach gruntownie zrewaloryzowane, respondenci najniżej ocenili wygląd i estetykę miasta w badanej grupie. Ciekawym miastem jest Działdowo, które było zdecydowanie najmniej zniszczone w czasie ostatniej wojny i zachowało do dziś historyczną zabudowę rynku. Badani mieszkańcy krytycznie odnosili się zarówno do procesu odbudowy powojennej, rozwoju przestrzennego miasta w czasach socjalizmu, jak i niemieckiego dziedzictwa na Mazurach. W dużej mierze taką postawę może tłumaczyć przedwojenna przynależność do II Rzeczypospolitej i związane z tym inne stosunki ludnościowe po wojnie niż w pozostałych ośrodkach. Architektura PRL oceniona została jako użyteczna ale mało estetyczna. Respondenci natomiast dobrze postrzegają współczesny krajobraz miasta, zaznaczając, że dużo zmieniło się na lepsze od momentu wejścia Polski do Unii Europejskiej. Rola turystyki szczególnie widoczna jest w Giżycku i Mrągowie, które w sposób szczególny starają się dbać o przestrzeń, jako bardzo istotny walor turystyczny. W pozostałych miejscowościach turystyka ma mniejsze znaczenie. Na percepcję przestrzeni mają również znaczący wpływ współczesne procesy rewaloryzacji i rewitalizacji. Odnowienie, choćby pobieżne, istniejącej zabudowy, bezpośrednio przekłada się na wyższą ocenę przestrzeni miejskiej przez respondentów. Jak pokazały wyniki badań, indywidualne cechy respondentów, jak płeć czy wiek, mają nieco mniejsze znaczenie niż omówione czynniki, aczkolwiek możemy wyróżnić tu kilka prawidłowości. Osoby z wyższym wykształceniem wykazywały większe zainteresowanie i wiedzę dotyczącą przeszłości miasta i analizowanych w wywiadzie zjawisk. Kolejną zależność można wywnioskować z wieku respondentów. Osoby młodsze zdecydowanie częściej krytycznie oceniały okres PRL i powstałą w tym czasie zabudowę, jednocześnie wysoko oceniając zabytkową tkankę miast. Chętniej także skłaniały się do odbudowy historycznej zabudowy.

basis of functioning, development perspectives and the degree of development of the tourist function. In the majority of the respondents' statements in Pisz, their concern for the further development of the city and the provision of jobs was visible. The inhabitants surveyed had extreme opinions about the period of the PRL and the reconstruction of the city. Respondents with a lower level of education rated the past system well, as opposed to younger and better educated people. Attention was also drawn to the destruction of historic monuments and the lack of major attractions in the city that could attract more tourists. Although the market square and neighbouring buildings in the centre of Pisz have been thoroughly renovated in recent years, the respondents gave the lowest marks to the appearance and aesthetics of the city in the study group. Działdowo is an interesting case, by far the least destroyed during the last war, with preserved historic buildings in the market square. The residents were critical of both the process of post-war reconstruction, the city's spatial development during the socialist era and the German heritage in Masuria. To a large extent, such an attitude can be explained by the pre-war affinity with the Second Polish Republic and the relations of the related post-war population, which are different than in other centres. The architecture of the PRL was assessed as useful but not very aesthetic. On the other hand, respondents perceive the contemporary urban landscape positively, noting that much has changed for the better since Poland joined the European Union. The role of tourism is particularly evident in Giżycko and Mrągowo, which are trying to take special care of their space as a very important tourist asset. In other towns, tourism is less important. The perception of the space is also significantly influenced by the contemporary processes of revalorisation and revitalisation. Renewal of the existing buildings, even if cursory, directly translates into a more favourable evaluation of urban space by the respondents. As the results of the research have shown, the individual characteristics of the respondents, such as gender or age, are slightly less important than the discussed factors, although we can distinguish several regularities here. Persons with higher education showed greater interest in and knowledge about the city's past and the phenomena analysed in the interview. Another dependence can be deduced from the age of the respondents. Younger people were much more critical of the PRL and the buildings constructed

Intencją autora w trakcie pisania artykułu było również zwrócenie uwagi na konieczność uwzględnienia społecznych oczekiwań, sposobu postrzegania oraz wiedzy i doświadczeń mieszkańców miast mazurskich, które obecnie poddawane są procesom rewitalizacji i rewaloryzacji. W tym celu konieczne jest prowadzenie dalszych pogłębionych badań i promowanie ich wyników. Ze względu na bieżący czas, mamy coraz mniej możliwości na pozyskanie z pierwszej ręki informacji dotyczących przemian miast w latach powojennej odbudowy. Jako podsumowanie rozważań podjętych w artykule, warto przytoczyć nadal aktualne stwierdzenie zasłużonych urbanistów powojennej Polski – Hanny Adamczewskiej-Wejchert i Kazimierza Wejcherta (1986), że czas upływa, ale problemy urbanistyczne pozostają. Słuszność tego stwierdzenia widoczna jest zarówno w przestrzeni, jak i percepcji mieszkańców miast.

at that time, while at the same time highly appreciative of the historic fabric of the cities. They were also more inclined to want historic buildings to be rebuilt.

The author's intention when writing the article was also to draw attention to the need to take into account the social expectations, perception, and knowledge and experience of the inhabitants of Masurian cities which are currently undergoing revitalisation and revalorisation processes. To this end, further in-depth research and promotion of the results is necessary. Due to the passing of time, we have fewer and fewer opportunities to obtain first-hand information on the transformation of cities in the years of post-war reconstruction. As a summary of the deliberations undertaken in the article, it is worth quoting the still valid statement of the distinguished urban planners of post-war Poland – Hanna Adamczewska-Wejchert and Kazimierz Wejchert (1986) – that time is running out, but urban problems remain. The validity of this statement is visible both in the space and in the perception of city dwellers.

REFERENCES

- Achremczyk S., 2008: Między Wisłą a Niemnem. Szkice historyczne. Biblioteka Olsztyńska 55, 350 pp.
- Adamczewska-Wejchert H., Wejchert K., 1986: Małe miasta. Problemy urbanistyczne stale aktualne. Wydawnictwo Arkady, 351 pp.
- Adamska E., 2019: Transformacje rynków średniowiecznych miast Śląska Opolskiego od XVIII w. do czasów współczesnych. Przerwane tradycje, zachowane dziedzictwo, nowe narracje. Oficyna Wydawnicza Politechniki Opolskiej, 390 pp.
- Babbie E., 2007: Badania społeczne w praktyce. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 577 pp.
- Bertaud A., Renaud B., 1997: Socialist cities without land markets. *Journal of urban Economics* 41,1: 137-151.
- Bugalski Ł., 2014: Kwestia odbudowy zabytkowych zespołów staromiejskich na Ziemiach Odzyskanych. *Przegląd Zachodni* 3, 352: 212-234.
- Bullock, N., 2002: Building the post-war world: modern architecture and reconstruction in Britain. Psychology Press, 287 pp.
- Chmielewski T. J., Myga-Piątek U., Solon J., 2015: Typologia aktualnych krajobrazów Polski. *Przegląd Geograficzny* 87, 3: 377-408.
- Clapson M., Larkham P. J., (eds.), 2013: The Blitz and Its Legacy: Wartime destruction to post-war reconstruction. Ashgate Publishing, Ltd., 214 pp.
- Crowley, D., Reid, S. E. (eds.), 2002: Socialist spaces: Sites of everyday life in the Eastern Bloc. Oxford: Berg, 207 pp.
- Czapiewski K., Śleszyński P., 2013: Skala i dynamika procesów suburbanizacyjnych miast Polski Wschodniej i ich konsekwencje [in:] Red. Krystyna Kurowska, Planowanie rozwoju przestrzeni wiejskiej. Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, 69-85.
- Czernik Z., 2008: Odbudowa Rynku Starego Miasta w Olsztynie po II wojnie światowej. *Ochrona Zabytków* 4: 15-32.
- Czernik Z., 2011: Odbudowa miast historycznej Warmii po II wojnie światowej. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 111 pp.

- Czubiel L., Domagała T., 1969: Zabytkowe ośrodki miejskie Warmii i Mazur. Wydawnictwo Pojezierze Olsztyn, 327 pp.
- Dedkov, V. P., Fedorov, G. M. 2006, Prostranstvennoye, territorial'noye i landshaftnoye planirovaniye v Kaliningradskoy oblasti [Spatial, territorial and landscape planning in the Kaliningrad region]. Immanuel Kant Baltic Federal University Publishing, 184 pp.
- DiCicco-Bloom B., Crabtree B. F., 2006: The qualitative research interview, *Medical Education*, 40, 4: 314-321.
- Diefendorf J. M., 1993: *In the Wake of War: The Reconstruction of German Cities after World War II*. Oxford University Press, 403 pp.
- Domagała T., 1998: Miasta wschodniopruskie w okresie zimowej ofensywy Armii Czerwonej w 1945 r. [in:] *Odbudowa miast historycznych*, ICOMOS, Elbląg, Państwowa Służba Ochrony Zabytków w Elblągu, Wydawnictwo Maria Wolska: 40-54.
- Eberhardt P., 2018: Kwestia podziału Prus Wschodnich w okresie II wojny światowej. *Przegląd Geograficzny* 90, 4: 595-614.
- Kalinowski, W. (ed.), 1986: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Tom 1. Miasta historyczne*, Wydawnictwo Arkady, 648 pp.
- Kęsik G., 2015: Polityka wobec miejskich przestrzeni historycznych w Polsce i w Niemczech [in:] *Pamięć i polityka wobec dziedzictwa kulturowego w Polsce i w Niemczech* (ed.): K. Ziemer, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa: 94-116.
- Larkham P., J., 2016: *Replanning post-war Birmingham*. *Architectura: Zeitschrift fur Geschichte der Baukunst*, 46, 1: 2-26.
- Liżewska I., 2008: Zarządzanie krajobrazem kulturowym małego miasta. *Przeobrażenia urbanistyczno-architektoniczne miasta Szczytno na przestrzeni XX w.* *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego* 10: 69-77.
- Lewandowska I., Hochleitner J., 2003: Przemiany historycznej świadomości regionalnej mieszkańców Warmii i Mazur (na przykładzie badań w Reszlu i Szczytnie). *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 1, 239: 57-74.
- Lewandowska I., 2012: *Trudne dziedzictwo ziemi. Warmia i Mazury 1945-1989*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 433 pp.
- Lewandowska I., 2015: *Konserwatorskie zwierzenia. Rozmowy z Lucjanem Czubielem konserwatorem zabytków w Olsztynie 1956-1993*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, 293 pp.
- Lewandowska I., 2018: *Warmia i Mazury jako palimpsest, czyli o oswojaniu ponemieckiej przestrzeni po drugiej wojnie światowej*. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej* 7: 189-206
- Lubocka-Hoffmann M., 2004: *Miasta historyczne zachodniej i północnej Polski. Zniszczenia i program odbudowy*. Oficyna wydawnicza Excalibur w Bydgoszczy, 224 pp.
- Lubocka-Hoffmann M., 2008: *Doktryna konserwatorska a odbudowa miast*. *Studia Elbląskie* 9, 241-249.
- Maison D., 2015: *Jakościowe metody badań marketingowych: jak zrozumieć konsumenta*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 287 pp.
- Musiaka Ł., 2015: *Medieval heritage of small towns in the state of the Teutonic Order in the register of monuments*. *Region and Regionalism* 12,1: 219-238.
- Murawska-Koprowska H., 1984: *Ruciane Nida. Kształtowanie się społeczności uprzemysłowionego miasteczka*, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, 212 pp.
- Olejnik I., Kaczmarek M., Springer A., 2018: *Badania jakościowe. Metody i zastosowanie*. CeDeWu, 245 pp.
- Palmowski T., 2013: *Kaliningrad – szansa czy zagrożenie dla Europy Bałtyckiej? Monografia społeczno-gospodarcza*. Wydawnictwo Bernardinum, 352 pp.
- Petrus K., 2009: *Rekonstrukcja i adaptacja zniszczonych wojną budowli mieszczańskich po 1945 r.* *Czasopismo Techniczne*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej 13, 106: 133-156.
- Plit J., 2015: *Przestrzenne zróżnicowanie i cechy charakterystyczne krajobrazów Polski w ujęciu historyczno-kulturowym*. *Problemy Ekologii Krajobrazu*. Tom XL: 113 – 134.
- Plit J., 2016: *Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany*. IGiPZ PAN. *Prace Geograficzne* 253, 303 pp.
- Runge J., 2007: *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Katowice, 700 pp.
- Rymaszewski B., 1995: *Zespoły staromiejskie na ziemiach zachodnich i północnych Polski po*

- roku 1945 [in:] Ochrona dziedzictwa kulturowego zachodnich i północnych ziem Polski (ed.): J. Kowalczyk. Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków Polski Komitet Narodowy ICOMOS. Warszawa: 35-52.
- Sakson A., 2006, Tożsamość lokalna i regionalna w współczesnych mieszkańców byłych Prus Wschodnich. Raport. Przegląd Zachodni: 221-224.
- Szafrańska E., 2003: Percepcja przestrzeni regionu łódzkiego w środowisku władz samorządowych. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 32, 144 pp.
- Silverman D., 2009: Interpretacja danych jakościowych. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa, 352 pp.
- Śleszyński P., 2015: Mapa krajobrazu kulturowego Polski w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju 2030. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego 27: 45-61.
- Szmytkie R., 2003: Znaczenie osiedli miejskich w kształtowaniu systemu osadniczego Polski w okresie powojennym. Czasopismo Geograficzne 74,1-2: 59-77.
- Szyfer A., 1982: Społeczność małego miasta. Studium na przykładzie Rynu. Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, 152 pp.
- Węclawowicz G., 2016: Urban Development in Poland, from the Socialist City to the Post-Socialist and Neoliberal City: 65-82.
- Wysocki J., red. 2009: Dziedzictwo kulturowe Warmii-Mazur-Powiśla. Stan zachowania, potencjały i problemy. Warmińsko-Mazurskie Biuro Planowania Przestrzennego, 422 pp.
- Zagroba M., 2006: Problems of the Revitalization of Historic Centres in Small Towns in the North-Eastern Poland. Gazi University Journal of Science 29, 4: 723-729.
- <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/> [access 05.10.2019]
- www.bildarchiv-ostpreussen.de [access 05.10.2019]
- <https://www.bip.gov.pl/> [access 05.10.2019]
- <https://dzialdowo.wm.pl> <http://www.polskawliczbach.pl/> [access 05.10.2019].
- <https://fotopolska.eu/> [access 05.10.2019].
- <http://www.hotelwkra.pl/> ([access 05.10.2019].
- <https://www.um.warszawa.pl> [access 19.10.19].